

De Dødes Have for de levende

- Kulturformidling på Assistens Kirkegård

Af Gitte Lunding Johansen

Assistens Kirkegård på Nørrebro i København rummer nogle helt specielle muligheder for på utraditionel vis at oplyse om dansk kultur i fortid og nutid og for at sætte fokus på etiske og filosofiske spørgsmål.

Døden er både noget *biologisk* og noget *socialt*. Den betegner afslutningen på et biologisk liv, men også på et socialt liv. Forestillinger om døden er tilsvarende en blanding af begrebsmæssige *modsatninger til* de levendes verden og en *spejling af de levendes verden*. På den ene side adskilles de døde fra de levende ved forskellige forhold, der sætter dem i modsætning til de levende, med hvem de på den anden side også deler eller spejler bestemte træk i de levendes sociale og kulturelle liv.

Assistens Kirkegård er *de dødes sted* - det store soveværelse hvor vi anbringer de jordiske rester af vore afdøde - men samtidig er kirkegården også *de levendes sted*; den er meditativt rum for bearbejdelse af sorgen hos de efterladte, og den er rekreativt rum og kulturhistorisk have.

Assistens Kirkegård er et sted med mange funktioner. Stedet fungerer både som lokalkirkegård, som musealt område, som mindepark for „fortjente personer“ og - til stor undren for udefrakommende turister - som park for Nørrebros beboere, der anvender stedet til skovtur, solbadning, eksamenslæsning, hundeluftning, løbeture og hvad der ellers hører parklivet til. Registreringer har opgjort at ca. 1.500 personer dagligt passerer gennem kirkegårdsportene.

Kirkegården som udflugtsmål

En mangesidet anvendelse af kirkegården er ikke noget nyt. Da den ældste del af kirkegården blev anlagt i 1760 til aflastning af de indenbys kirkegårde, var afstanden fra København til Nørrebros bondeland stor. Forholdene var dårlige både hvad trafikmidler og veje angik; kørevejen blev først brolagt godt hundrede år senere i perio-

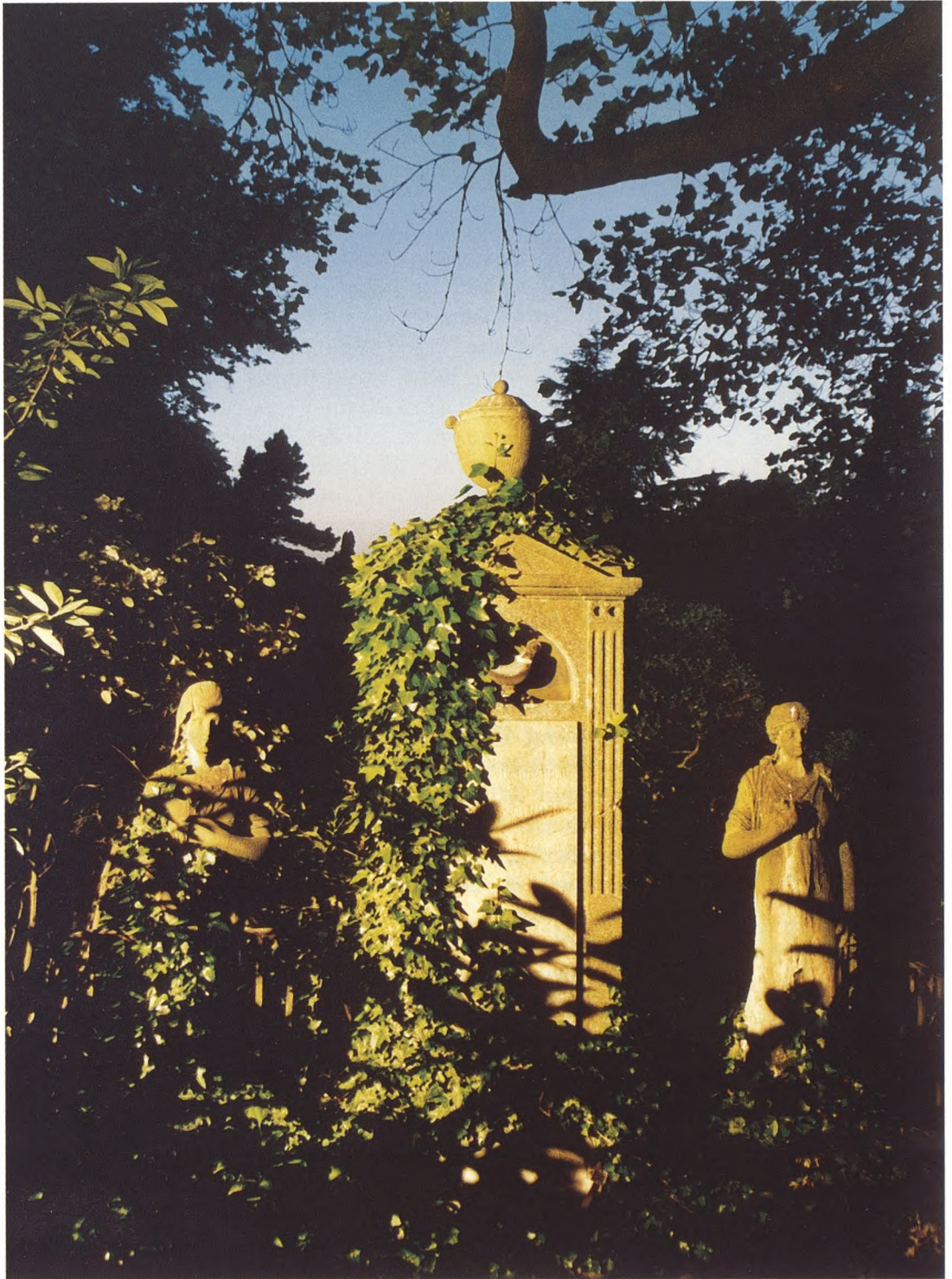
den 1859-67. Et kirkegårdsbesøg var derfor noget, der tog tid, og krævede en madkurv og et skovturstæppe. Man nøjedes ikke med at sidde på sin egen slægtnings gravsted. Forfatteren Gudrun Eriksen giver i den historiske børneroman „Ungerne i Bjørnegade no. 5“ følgende beskrivelse af den omkringboende befolknings brug af kirkegården. „De skulle også have madkurv med. Så bredte de dugen ud over en flad gravsten og lejede maskine med varmt vand hos graveren, der også solgte søde snapse“.

Assistens Kirkegård som udflugtsmål er altså ikke en ny foreteelse. Det nye ligger heller ikke i *dyrkelsen af kulturen som helligdom*. Kirkegården har altid været stedet, hvor vi kunne fastholde eller ligefrem iscenesætte de kulturelle rødder. I dispositionsforslaget for Assistens Kirkegård, der blev tiltrådt af Borgerrepræsentationen i København i maj 1989 hedder det: „Den foreslåede mindepark vil, sammen med den foreslåede museale park, være af væsentlig historisk betydning, både lokalt og nationalt. Hvis dispositionsforslaget følges, vil Nørrebro blive hjemsted for en historisk udflugtspark, der tåler sammenligning med både Kongens Have, Frederiksberg Have og Botanisk Have“.

Vores syn på døden, og de fysiske rammer vi skaber om den, spejler den levende kultur. Derfor er kirkegården under konstant forandring. I „borgerdydsperioden“ var målet at sætte de kommende slægter et efterlevelseseværdigt eksempel. I det, der er blevet kaldt „den florisante handelsperiode“ - i slutningen af 1700-tallet - blev der opsat monument ved monument det ene prægtigere end det andet, hvor de afdøde blev lovprist for deres borgerlige dyder, flid, velstand og gavmildhed. Den dødes eftermæle blev iscenesat, og kirkegården udviklede sig til en seværdighed, som folk besøgte for at beundre gravene.

Borgerdydsperioden yndede det følelsesfulde, og der opstod en litterær genre, der priste kirkegårdsromantikken. I et digt fra 1796 af Frederik Høegh-Guldberg hedder det: „Hil dig, de lykkelige Dødes Hjem! - Du Bolig for hver Stand, hvert Kjøen, hver Alder! - Til Dag og Kummer Sol ei vækker dem - Til Graad i søvnløs Nat ei Stjernen kalder - Hil være dig! ... Så venlig er din Ro - Den Glade leirer sig i dine Skygger - Og, tordner Skjebnen, Uhelds Søn saa fro - Her sit Paulun på Haabets Strandbred bygger“.

Parallelt med den romantiske lovprisning og brug af

Gravmæle af J.M.Fischer over tobaksfabrikør Paulus Roslin, død 1806. De to sandstensfigurer i romersk dragt er på den ene side Dyden og på den anden side Døden symboliseret ved kvinden med den nedadvendte fakkell.

Foto: Omar Ingerslev

kirkegården, huserede vagabonder, vilde hunde strejfede om, og kreaturer fra fælleden søgte ind for at æde. Kirkegården var allerede for 200 år siden både de dødes og de levendes sted.

Etisk Værksted for børn og unge

I en zappende fragmenteret virkelighed er der et stor behov for at forholde sig konkret til livets afslutning og reetablere et forhold til det, der ligger ud over det levende liv. At fortælle hvordan et afsluttet livsforløb rækker ud over døden.

Døden er en grænse, en ultimativ grænse. Kirkegårds-kulturen opstår i mødet med - og i bearbejdningen af - døden. Døden bliver således et kulturelt omdrejningspunkt, hvad enten det drejer sig om billedkunstens fremstillinger af døden, litteraturens beskrivelser eller mindesmærket der forsøger at overvinde døden.

Mange spørgsmål af eksistentiel karakter kan tages op med de børn og unge, der besøger kirkegården. Den teknologiske og samfundsmæssige udvikling har medført et opbrud i de eksisterende moral- og værdinormer. I „moderniseringens anden fase“ er de omverdensforståelser, der er indøvet gennem generationer, i opløsning. Den enkelte er derfor overladt til selv at skabe identitet og kulturel forståelse.

Igennem lidt mere end fem år har Formidlingscentret Assistens Kirkegård arrangeret kulturformidling i Kapellet og på kirkegården i form af udstillinger, rundvisninger og skoletjenesten Etisk Værksted for børn og unge.

Etisk Værksted skaber en ramme for en formidling og samtale om de grundlæggende nutidige livsspørgsmål. Kirkegården minder os om, at livet har en afslutning. Når man står ved et gravsted, står man over for et levet liv. Et afsluttet liv rejser naturligt spørgsmålet om, hvad det var for et liv, godt eller dårligt? Og efterfølgende: Hvad er „det gode liv“ for en størrelse, hvordan bør vi leve, hvilken verden ønsker vi, og hvilke tanker gør vi os om tilværelsen? Kultur og medier lægger et enormt felt af muligheder åbent, men samtidigt lader næsten intet sig realisere.

Værkstedet kan ses som et Åndeligt Experimentarium, en pendant til den naturfagligt orienterede science-center-idé med de samme målgrupper - skoleklasser, fritidshjem, efterskoler, højskoler og individuelle grupper.

Aktiviteterne bruges som optakt til et emnearbejde, som anskueliggørelse og uddybning af skolens undervisning eller som udflugt med vægt på den umiddelbare oplevelse. Etisk Værksted tilbyder oplevelse, fordybelse og sammenhæng.

Formidlingsmæssigt benytter vi os af en lang række udtryksformer spændende fra fortælling til dramatisk udtryk, hvor skuespillere gør de begravede personer levende og deres skæbne nærværende. Gennem den dramatiske præsentation får børn en anderledes mulighed for at leve sig ind i en historisk person, begivenhed eller periode. I takt med at Kapellet sættes i stand, indrettes lokaler der skaber bedre mulighed for en kreativ bearbejdning af indtrykkene. Arbejdet med kreative aktiviteter er ofte anledning til samtaler om erkendelsesmæssige og filosofiske spørgsmål samtidig med, at børn og unge her har mulighed for at udtrykke sig spontant og engageret.

Børn og unges spørgelyst om, hvad der sker, når vi dør, er stor. I vores del af verden har vi ikke et naturligt forhold til døden. Den er enten fortrængt, noget vi helst ikke taler om, eller påtrængende brutal i massemediernes fremstilling af den pludselige og voldsomme død. I Etisk Værksted skabes rum for en samtale i børne- og

Detalje af Wiedewelts gravmæle fra 1797 over Bodenhoff. Relief i grå marmor med Dødens genius med nedadvendt fakkell og merkurstav. Familiens virke inden for handel, rederi- og værftsvirksomhed er yderligere symboliseret ved skibstævnen som ynglingen ligger hen over.

Foto: Flemming Pless.

ungdomshøjde i respekt for børnenes og de unges egne verdensbilleder.

Park og paradisisk have

Kirkegården minder os om, at livet får en ende. *Memento mori*, „Husk, du skal dø!"; derfor skal der tages vare på nuet. Dyrkelsen af den levende krop ved solbadning og motion og den til tider temmelig løsslupne adfærd, der kan iagttages på Assistens Kirkegård, danner i høj grad kontrast til de dødes rolige og tavse verden, men er samtidig betinget af den. Netop på kirkegården bliver vi mindet om livet og dets muligheder ansigt til ansigt med døden.

Kirkegården på Nørrebro er også en fremmedartet og eksotisk have. Gennem tiderne er kirkegården blevet beriget med talrige beplantninger af meget vekslende art - Tulipantræ, Abetræ, Kejsertre, Tempeltræ og Duetræ - særprægede vækster, der er hjembragt fra fjerne egne. Beplantningen på kirkegården angiver således også stedets *dobbeltfunktion* som *park* for de levende og *paradisisk have* for de døde. De eksotiske planter, der hører den romantiske have til, er blevet tolket som noget, der giver stedet karakter af „andet sted"; af noget der ikke er almindeligt jordisk. Overgangen mellem liv og død og de efterladtets savn markeres også af en lang række „sørgetræer" - ask, bøg og elm - med hængende grene. De store karaktergivende hængebøge på Assistens Kirkegård er plantet i slutningen af „den romantiske periode" i 1850'erne.

I de seneste plejeplaner for kirkegården vægtes det livgivende element, hvor man som besøgende skal kunne fornemme naturen omkring sig og samspillet mellem det grønne område og dets fauna af insekter, fugle og dyr. Det er ønsket, at stedet skal have en frodig grøn, blød bund med afvekslende sol og skygge og samtidig en vis åndelig tyngde, en mytisk dimension. Den ny indretning spejler både haveidealer og bykirkegårdens anvendelse som rekreativt område, hvor de stemninger, som beplantningen skal skabe, ikke længere kun er melankoli, alvor og stilhed.

Holdninger til døden

I forrige århundrede var døden noget, som den enkelte nåede at stifte bekendtskab med adskillige gange, inden

Stemmingsbillede fra kirkegårdens ældste afsnit med gravmæle fra omkring år 1800 over kleinsmedefruen Ulrica Eleonora Timm, en profileret marmorsøjle på sokkel og postament. I postamentet er en niche med et relief af en meget detaljeret bikube – symbol for flid – med flyvende bier.

Foto: Flemming Pless

Aktiviteterne i Etisk værksted for børn og unge sætter mange tanker i gang hos deltagerne. I en filosofisk dialog er det vigtigt at tankerne får lov at flyve, og at den voksne tager udgangspunkt i børnenes egne tankeassosiationer.

Foto Anne Lasson.

det blev ens egen tur. Døden var noget velkendt og nærliggende. De fleste døde i deres eget hjem, og både den døende og de pårørende var fortrolige med døden. Vore dages holdninger til døden må nødvendigvis være anderledes. De fleste dør på hospital, og døden er blevet et anliggende for specialister snarere end pårørende. I en kropskultur, der forsøger at betvinge biologien og fastholde en evig ungdom med alle tilgængelige midler, er døden vel nærmest at betragte som en beklagelig fejl. Man kan tale om „den glemte død“, hvor døden bliver opfattet som „et empirisk tilfælde“, et „dødsfald“, men intet har at gøre med de universelle livsvilkår. Den anonyme begravelse, hvor den døde opsluges i kirkegårdens store intet i en fællesgrav, kan i en vis udstrækning ses som en konsekvens af denne fortrængning af døden som realitet.

En kunstudstilling i Mannheim i Tyskland, „Körperwelten - Einblicke in den menschlichen Körper“, hvor professor Gunther von Hagen udstillede 200 plastinerede lig i oktober 97 til marts 98, blev et kæmpe publikumshit med op til 10.000 besøgende om dagen og 3 timers køer

ved indgangen. Udstillingen rørte ved nogle tabuer omkring den død, der er næsten fortrængt i vores del af verden. Interessen for udstillingen kan ses som et konkret udtryk for et behov for at forholde sig til den afdøde krop. Vi møder ikke længere den døde krop hos vores nærmeste afdøde, men må gå på museum for at få tilfredsstillet vores videbegærlighed. Den døde er her så ikke længere „en afdød“, men „en kunstgenstand“, hvilket gør døden lettere at håndtere. En retsinstant i Tyskland fastslog i forbindelse med Mannheim-udstillingen, at de 200 udstillingsobjekter ikke i retslig forstand kunne kaldes lig.

I Formidlingscentret tager vi ikke døde kroppe til hjælp, men bruger fortællingen og vandringen på kirkegården til at gøre spørgsmålet om døden nærværende. Der ligger kirkegården og minder os om afslutningen på livet, at vores liv er „et væren til døden“. På Assistens Kirkegård på Nørrebro i København får dette en særlig dimension. Her er døden ikke kun repræsenteret ved den mere eller mindre abstrakte „slægt“, som har bidraget til vores faktiske væren; nej, her vrirler det med navngivne døde, der i høj grad kan placeres i vores kulturelle selvforståelse: Eventyrdigteren H.C. Andersen, fysikerne H.C. Ørsted og Niels Bohr, malerne Jens Juel, Christen Købke og C.W. Eckersberg, forfatterne Martin Andersen Nexø, Hans Scherfig, Dan Turèll og Michael Strunge og ikke mindst Søren Kierkegaard hvis tankegang er et væsentligt grundlag for den eksistentialistiske livs- og dødsforståelse, som det moderne menneske - med store omkostninger - har tilbøjelighed til at bortrationalisere.

Kirkegården danner klangbund for en dyrkelse af livet og dets muligheder og er ikke et skræmmende sted, men et sted hvor mangeartede funktioner - sorgbearbejdning, rekreative og kulturelle aktiviteter - trives i fred med hinanden og fortidens begravede.

*Gitte Lunding Johansen, antropolog mag. scient.
Leder af Formidlingscentret Assistens Kirkegård*